

81 · Militær efterretningsvirksomhed i 1980'erne

Heller ikke i denne periode gjorde den sovjetiske militære efterretningstjeneste GRU sig videre bemærket i PET's rapporter. Det har formentlig været på grund af en vellykket hemmeligholdelse af dens aktiviteter, da det må anses for usandsynligt, at GRU var mindre aktiv i Danmark end i andre lande. Som allerede nævnt i kapitel 48 var GRU yderst aktiv i indhentningen af teknisk-videnskabelige efterretninger. Det var dog et generelt billede for de fleste vestlige tjenester, at man havde begrænset viden om Sovjetunionens militære efterretningstjeneste. Enkelte gange kom PET imidlertid på sporet af GRU's illegale aktiviteter. Flere GRU-officerer stod for føring af agenter i Danmark. I arbejdet indgik også håndteringen af udenlandske agenter, og man anvendte blandt andet en dansk virksomhed som „dækadresse for breve fra udenlandske agenter.“¹ Igen var PET's oplysninger dog sparsomme, idet det var sjældent, at sådanne sager kom til de danske tjenesters kendskab. PET konstaterede dog, at „GRU-residenturet i sin „modus operandi“ fortsat prioriterer brugen af „levende/døde brevkasser/signalsteder“ meget højt“. Anvendelsen af døde brevkasser var en tydelig indikation af, at der foregik en efterretningsmæssig aktivitet, som GRU ønskede at hemmeligholde for de danske tjenester.

De østlige rekognosceringsrejser i Danmark udført af de kendte efterretningsofficerer fortsatte som tidligere, om end i et mindre og svingende omfang. De havde ofte militære formål og var et led i indhentningen af nye og opdatering af gamle efterretninger.² Disse rejser var af interesse for de danske tjenester, fordi man ved hjælp af en nøje kortlægning af den østlige rejseaktivitet i Danmark fik mulighed for at „vurdere de pågældende landes militære interesse i Danmark“.³ Med etableringen af „et stort overvågningsapparat“ fik FE først i 1980'erne bedre informationer om de østeuropæiske efterretningsofficerer og deres rejser rundt i landet.⁴ Det havde ført til en stigning af tilbagemeldinger i forhold til tidligere, og FE frygtede, at dette var et tegn på, at der blev foretaget langt flere diplomatrejser, end de danske tjenester hidtil havde været klar over.⁵

Gennem årene havde særligt de sovjetiske og polske tjenester rejst rundt i Danmark. Som beskrevet i kapitel 54 havde de polske rejser hemmelige mili-

¹ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 141.

² PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 57 og 68.

³ FE's arkiv, SikNyt nr. 4,1982, s. 23.

⁴ Det fremgår ikke direkte, hvordan overvågningen af efterretningsofficerernes rejser fandt sted, men det har formentlig involveret lokale hjemmeværnsfolk rundt om i Danmark.

⁵ FE's arkiv, SikNyt nr. 1, 1982, s. 10.

Polsk efterretningsmateriale. Beskrivelsen af et kontaktsted for agenter og de procedurer, som skulle følges, fylder ofte op til fem sider inkl. billeder og skitser. Dette billede stammer fra et sådant materiale. Her mødested for polske agenter i Slagelse midtby. Signaturen MNK angiver kontaktstedet, MPR samtalestedet. 1972. (IPN, Warszawa).

tære formål, og fra dansk side formodede man, at der foregik en vis koordinering mellem de polske og sovjetiske efterretningsofficerer. Helt frem til slutningen af 1980'erne blev en løbende kontakt mellem polske og sovjetiske militærattachéer bemærket af PET.⁶ Rejserne blev brugt til at kortlægge de dele af Danmark, der i til-

fælde af krig ville være anvendelige til eksempelvis indsættelsen af østlige luftbårne enheder.⁷ Ifølge PET blev rejserne også brugt til at vurdere NATO's muligheder for indsættelse af forstærkninger og udførelse af evakuering. I 1986 bemærkede FE ændringer i de østlige tjenesters indhentning af efterretninger i Danmark.

„Den tilsyneladende mindskede rejseaktivitet gennemført af de herværende sovjetiske og polske militærmissioner synes til gengæld at have givet et øget antal rapporter om formodet efterretningsvirksomhed udført af andre østmagt-repræsentationer (...) samt af tilsyneladende civile personer fra østmagtlande.“⁸

Umiddelbart stemmer FE's vurderinger overens med PET's formodning omtalt i kapitel 46 om, at andre østlige efterretningstjenester, som ikke tidligere havde gjort sig videre efterretningsmæssigt bemærket, nu så ud til at være mere aktive. Den sovjetiske militærrepræsentation kan også have fundet nye metoder til at omgå de danske efterretningstjenesters overvågning af dens aktiviteter. I løbet af 1982 havde PET eksempelvis bemærket en ændring i rejseaktiviteten for den sovjetiske militærmissions vedkommende. I stedet for at gøre brug af de sædvanlige ruter over Storebælt, når de sovjetiske efterretningsofficerer skulle på rejse til Jylland og Fyn, gjorde de brug af færgeruter, hvor PET's meldesystem ikke var så velfungerende som på Storebælts-overfarten.⁹ Lignende ændringer i den sovjetiske indhentning kunne være årsag til den umiddelbare nedgang i den sovjetiske rejseaktivitet.

⁶ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 128.

⁷ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 53 og 68.

⁸ FE's arkiv, SikNyt nr. 1, 1986, s. 13.

⁹ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 142.

PET vurderede, at denne nedgang i rejseaktiviteter kunne skyldes, at militærattachéerne i højere grad end tidligere foretog „skrivebordsstudier“. Dette skyldtes formentlig de muligheder, som den teknologiske udvikling frembød. Teknologien gjorde det nu muligt at „foretage elektronisk indhentning dels fra „moderlandet“, dels fra mere eller mindre permanent anbragte spionskibe og dels fra de opsendte militære satellitter.“¹⁰ Hertil kom, at den årelange indhentning af oplysninger og opdatering af disse måtte have givet de østlige tjenester et godt indblik i danske forhold. I 1988 fremkom PET dog med en forklaring, som allerede tidligere var blevet nævnt som en mulig årsag til de tilsyneladende faldende militære aktiviteter i Danmark fra de østlige tjenesters side. „Endvidere kan det stadigt stigende antal østblokstatsborgere, som frit og ukontrolleret færdes her i landet, risikofrit foretage ovennævnte observationer for derefter at medtage oplysningerne til hjemlandet.“¹¹

Allerede nogle år tidligere havde man fremført tesen om, at opgaver, som tidligere blev udført af de herværende militærrepræsentationer, nu blev udført af civile østeuropæere på besøg i Danmark. Polske praktikanter og stipendiater havde vist interesse for forskellige områder, der ifølge FE alle var af interesse i forbindelse med forsvaret af Sjælland, og en østtysk stipendiat havde rekognosceret og fotograferet kyststrækninger af vigtig militærstrategisk betydning.¹² Som det vil fremgå nedenfor, har FE siden hen fået indsigt i resultaterne af de østtyske rekognosceringer af danske kyststrækninger.

Lastvogne fra østeuropæiske firmaer måtte ifølge FE – grundet deres rejser og aktiviteter i Danmark – betegnes som mistænkelige, og vognene havde således også tiltrukket sig opmærksomhed fra dansk side.¹³ Her spillede erfaringerne fra udlandet en rolle. De østeuropæiske lastvogne var ofte at finde i nærheden af militærinstallationer eller større øvelser, hvilket for de danske tjenester tydede på, at „vognene anvendes til efterretningsmæssig indhentning.“¹⁴ Hvert år passerede 4.800 lastbiler fra østblokken de danske grænser, hvilket gjorde det umuligt for PET at kontrollere trafikken. Hos PET delte man FE's formodning om, at lastvognstrafikken anvendtes til efterretningsmæssige formål. PET havde fået oplysninger om, at sovjetiske lastvogne på tur i Vesteuropa ofte var bemandede med yngre officerer fra de sovjetiske specialstyrker. Disse officerer havde til opgave at „besigtige på forhånd udpegede militære mål, som de pågældende i tilfælde af WAPA-angreb vil være ansvarlige for. Disse mål omfatter også broer, jernbaneknudepunkter osv.“¹⁵

Selv om en nedgang i attachéernes aktiviteter blev bemærket, så man fra dansk side også nye initiativer blive sat i gang. I midten af 1980'erne foretog

¹⁰ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 145.

¹¹ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 147.

¹² FE's arkiv, SikNyt nr. 1, 1986. PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 141.

¹³ FE's arkiv, SikNyt nr. 1, 1986, s. 14.

¹⁴ FE's arkiv, SikNyt nr. 1, 1986, s. 14.

¹⁵ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 145.

de østlige tjenester nye dybdestudier af objekter i det danske landskab, og fra dansk side bemærkede man, at personer med civil status ligeledes gennemførte sådanne studier. Civile østeuropæere, såsom de førømtalte lastvognschauffører, kunne ret ubemærket foretage den samme terrænrekognoscering, som de østlige militærattachéer tidligere selv havde foretaget. Forskellen var, at de danske tjenester ikke kunne foretage samme overvågning af disse, som man tidligere havde gjort det mod efterretningsofficererne ved repræsentationerne.

Et nyt objekt af militær betydning, og dermed også et mål for tjenesterne, var Farø-broerne, som ved gentagne lejligheder blev besigtiget fra østlig side. De danske tjenester bemærkede, at broernes konstruktion og bærekabler blev studeret af en tjekkoslovakisk ingeniør, og man kunne ikke udelukke, at studierne havde „efterretningsmæssig betydning“.¹⁶ I en efterfølgende beretning bemærkedes det, at sovjetiske lastvogne havde været parkeret ved broerne, og at der fra disse lastvogne blev „fotograferet mod Farø-broerne, ligesom der blev foretaget notater“.¹⁷ Observationerne supplerede den viden, østlandene kunne skaffe gennem åbne kilder.

Mistanke om spionage mod forsvaret

Antallet af hændelser af „spionagemæssig karakter“ rettet mod forsvaret var i den første halvdel af 1980'erne svingende.¹⁸ Visse hændelser førte til nærmere undersøgelser, mens andre blev betegnet som uden efterretningsmæssig baggrund. En del af de hændelser, der blev karakteriseret som „utidig nysgerrighed og mistænkelig udspørgen“, havde formentlig ikke direkte efterretningsmæssig karakter, men tjente ifølge FE andre formål. „Der skal imidlertid i denne forbindelse peges på, at baggrunden for sådanne forespørgsler i flere tilfælde ses at have været forsøg på at skaffe „stof“, der kunne bruges af stærkt forsvarskritiske personer i deres arbejde med fremstilling af publikationer til skade for Forsvaret og NATO.“¹⁹ Denne vurdering fra 1984 baserede sig formentlig på tidligere erfaringer. Man havde før set, at specifikke oplysninger om det danske forsvar, blandt andet om FE's varslings- og indhentningskapacitet, blev publiceret i danske udgivelser og pådrog sig en vis opmærksomhed.

I februar 1981 havde det militærkritiske tidsskrift Forsvar publiceret flere artikler om Danmarks og andre NATO-landes efterretningsvirksomhed ud-

¹⁶ FE's arkiv, SikNyt nr. 4, 1985, s. 11.

¹⁷ FE's arkiv, SikNyt nr. 1, 1986, s. 11.

¹⁸ FE's arkiv, SikNyt nr. 4, 1982, s. 11. Ifølge SikNyt var disse hændelser i det omhandlede kvartal steget til næsten det tredobbelte i forhold til de to foregående kvartaler, og man var tilsyneladende ikke i stand til at give en forklaring på denne pludselige stigning. Som eksempel på det svingende antal hændelser, se også SikNyt nr. 1, 1983, s. 9.

¹⁹ FE's arkiv, SikNyt nr. 2, 1984.

ført ved hjælp af elektroniske installationer.²⁰ En af disse artikler fokuserede på det danske forsvars elektroniske anlæg, som ifølge artiklens forfatter ikke bare kunne anvendes til at forsvare landet men også bruges i et angreb på øst-blokken. De danske anlæg var „en del af NATO’s grundlag for at kunne sætte Warszawapagtens våbensystemer ud af spillet.“²¹ Artiklerne gav ifølge FE „en omfattende og detaljeret beskrivelse af Forsvarets Efterretningstjenestes forskellige anlæg“.²² Forsvarschefen, general Knud Jørgensen udtalte til Berlingske Tidende, at hvis man havde videregivet de samme oplysninger, som var blevet fremlagt i artiklen, til en fremmed magt, så havde der været tale om spionage.²³ Over for dagbladet Information forklarede artiklens forfatter, Søren Møller Christensen, at han i enkelte tilfælde havde gættet sig frem til artiklens oplysninger.²⁴ Forsvarsministeriet så med alvor på sagen, fordi artiklen havde skadet FE’s muligheder for at udføre elektronisk indhentning. Konsekvensen kunne blive, at installationernes elektroniske udstyr måtte udskiftes.²⁵ Også FE vurderede skaderne. „Uanset de forekommende fejlagtige vurderinger og konklusioner er der ved artiklens offentliggørelse blevet givet så detaljerede oplysninger om danske elektroniske indhentningsinstallationer, at det vil være et værdifuldt materiale for en fremmed efterretningstjeneste.“²⁶

Sagen førte til, at justitsminister Ole Espersen iværksatte en undersøgelse med henblik på at vurdere, om der skulle rejses tiltale mod Søren Møller Christensen. Han blev sigtet, men den endelige vurdering lød, at der ikke skulle gennemføres en sag.²⁷ Justitsminister Ole Espersen meddelte i en pressemeddelelse, at selv om artiklerne kunne føre til domfældelse, måtte „den forholdsvis ringe straf, der kunne ventes idømt“, dårlig skiltning ved installationerne, samt det faktum, at artiklerne blandt andet beroede på forfatterens egne iagttagelser og offentligt tilgængelige oplysninger, virke som formildende omstændigheder.²⁸

Indhentningsmetoderne skifter karakter

I midten af 1980’erne bemærkedes en stigning i antallet af sager vedrørende fotografering af militære anlæg.²⁹ FE så sig ikke i stand til at vurdere, om det

²⁰ *Militærkritisk Magasin Forsvar*, nr. 4, 1981.

²¹ *Militærkritisk Magasin Forsvar*, nr. 4, 1981. S. 19.

²² FE’s arkiv, SikNyt nr. 1, 1981.

²³ *Berlingske Tidende*, 23. februar 1981.

²⁴ *Information*, 28. februar – 1. marts 1981.

²⁵ *Information*, 3. marts 1981.

²⁶ FE’s arkiv, SikNyt nr. 1, 1981.

²⁷ *Politiken*, 23. januar 1982.

²⁸ *Militærkritisk Magasin Forsvar*, nr.7, 1982.

²⁹ FE’s arkiv, SikNyt nr. 4, 1984, nr. 4, 1985 og nr. 1, 1986.

blot var tjenestestederne, der var blevet mere opmærksomme på sådanne episoder og derfor foretog flere indberetninger, eller der rent faktisk var tale om „en stigning i denne form for mulig efterretningsmæssig indhentning“.³⁰ Hertil kom problemet med at konstatere, om der rent faktisk var tale om indhentning af efterretninger eller bare nysgerrige turister. I sidste halvdel af 1985 omtalte FE en række tilfælde, hvor uidentificerede personer havde forsøgt enten at skaffe sig oplysninger af militær karakter eller at skaffe sig adgang til diverse militærforlægninger.³¹ Hertil kom, at man i samme periode havde bemærket „en ikke uvæsentlig interesse for at fotografere militære anlæg/installationer“. Radiostationer, flyvestationer, raketbaser samt installationer til brug for en af det danske forsvars mindre kendte aktiviteter, elektronisk krigsførelse, var blevet fotograferet i sidste kvartal af 1985. Fotograferne var overvejende „uidentificerede civile“.

Da der skulle gøres en sammenfattende status over efterretningsaktiviteter rettet mod det danske forsvar i 1985, konkluderede FE, at aktiviteterne udført af de østlige tjenester og repræsentationer ikke afveg væsentligt fra de foregående år. Enkelte ændringer blev dog fremhævet. Rejseaktiviteterne rettet mod militære installationer havde været begrænsede, og FE mente, at personaleudskiftninger på østambassaderne og Oleg Gordijevskijs afhopning havde ført til et fald i det østlige aktivitetsniveau.³² Nedgangen fortsatte ind i det efterfølgende år og måtte fremdeles tilskrives Gordijevskijs afhopning.³³ Frygten for at flere efterretningsofficerer blev kompromitteret kan have ført til, at de østlige tjenester havde videregivet indhentningsopgaver til kredse, som ikke tidligere havde gjort sig videre bemærket i efterretningsmæssig sammenhæng. Atter pegede FE på civile borgere fra de socialistiske lande som arvtagere af ambassadens hidtidige opgaver.³⁴

Østtyske aktiviteter i Danmark

Danmark spillede som beskrevet i den foregående periode en central rolle for DDR's militære efterretningstjeneste fra starten af 1960'erne.³⁵ Den militære tjeneste, der i 1984 skiftede navn til Bereich Aufklärung, styrkede i 1980'erne Danmarks position i sit arbejde. Den udvikling havde sin baggrund i flere forhold. For det første pressede DDR's nye militære efterretningschef Alfred Krause i starten af årtiet på for en styrkelse af indsatsen over for Danmark. Årsagen til disse aktiviteter må formentlig i første række søges i den kraftige

³⁰ FE's arkiv, SikNyt nr. 1, 1986, s. 12 + 14.

³¹ FE's arkiv, SikNyt nr. 1, 1986, s. 11-12.

³² FE's arkiv, SikNyt nr. 4, 1985.

³³ FE's arkiv, SikNyt nr. 1, 1986.

³⁴ FE's arkiv, SikNyt nr. 1, 1986, s. 15.

³⁵ Se kapitel 54.

udvidelse af de østlige efterretnings- og varslingsaktiviteter, der indtrådte med gennemførelsen af den sovjetisk ledede efterretningsoperation „Rjan“.³⁶

For det andet var det muligt, at DDR's rolle i forhold til Danmark i krigstilfælde voksede. Det kunne ske på bekostning af Polen, hvor oprettelsen af den uafhængige fagforening Solidaritet og den efterfølgende krigsretstilstand havde afsløret et ustabil regime, jf. kapitel 80.

For det tredje begyndte de økonomiske realiteter i stigende grad at indhente styret i Østberlin. Økonomisk krise gjorde for første gang i den kolde krig indhug i budgetterne for østtyske efterretningsorganer. Såvel ministeriet for statsikkerhed som forsvarsministeriet havde ellers normalt været sikre vindere, når pengene skulle fordeles på den østtyske finanslov. Da styret i starten af 1980'erne greb ud efter den økonomiske nødbremse, måtte selv disse magtfulde institutioner om ikke spare, så i hvert fald acceptere en fastfrysning af bevillingerne. Bereich Aufklärung imødegik situationen ved at koncentrere sig om sine primære mållande, det vil sige Vesttyskland, Danmark, Benelux og Storbritannien. Tjenesten skulle herefter fokusere på mulighederne for at hverve nye kræfter i netop disse lande på bekostning af aktiviteter i resten af verden. Andre lande skulle i princippet blot inddrages i det omfang indsatsen understøttede arbejdet i de primære mållande.³⁷ Det betød i Skandinavien, at Bereich Aufklärungs indsats i Sverige ikke skulle rettes mod det svenske forsvaret, men derimod bidrage til en styrkelse af efterretningsarbejdet i Danmark. Uden at kende denne baggrund kunne PET i samtiden registrere resultatet af fokuseringen. Den danske efterretningsjeneste konstaterede, at det østtyske „Handelszentrum“ i Göteborg stod bag „en indsamling af terrænoplysninger vedrørende objekter i Jylland.“³⁸ Handelszentrum havde flere identificerede efterretningsofficerer tilknyttet, og indsamlingen skulle være foretaget i civile svensk-registrerede personbiler.³⁹

Også på et andet område kunne PET registrere en voksende østtysk efterretningsmæssig interesse for Danmark. Den danske efterretningsjeneste vurderede, at østtyskerne i stigende omfang benyttede Danmark som mødested for kontakt mellem agenter fra andre vesteuropæiske lande og deres østtyske føringsofficerer. Danmark blev også anvendt som transitland eller opholdssted for agenterne, inden de rejste videre til DDR for der at mødes med deres føringsofficer.⁴⁰ På dette punkt stemte PET's vurderinger overens med de oplysninger, der efter sammenbruddet af DDR er blevet tilgængelige. Ruten via Gedser til Vesttyskland, som i akterne fra den militære efterretningsjense-

³⁶ Werner Grossmann, *Den sidste spionchef*, 2004, s. 106. Jf. kapitel 79.

³⁷ Thomas Wegener Friis, *Den usynlige front. DDR's militærspionage i Danmark under den Kolde Krig*, 2005, s. 236.

³⁸ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 137.

³⁹ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 141

⁴⁰ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 137,141.

stes kurer „Fockmast“ benævnes Nordruten, blev i stigende omfang benyttet, såvel af Bereich Aufklärung som af kollegerne i ministeriet for statssikkerhed.⁴¹

Østtysk styring af agenter

På trods af, at DDR's militære efterretningstjeneste ønskede at hverve nye kilder i Danmark, er det tvivlsomt, om dette forehavende rent faktisk lykkedes. Såvel tidligere aktører som samtidige kilder peger på, at Bereich Aufklärung ikke havde held til at etablere nye agentnetværk i Danmark.⁴² Det var imidlertid ikke ensbetydende med, at østtyskerne ikke rådede over agenter i Danmark. Informationer fremkommet efter den kolde krigs afslutning fortæller således om et netværk opbygget af føringsofficeren kommandør Jürgen Geicke. Han befandt sig i 1985 en måneds tid på DDR-ambassaden i Danmark. Det officielle formål med besøget var, at han var praktikant på ambassaden med henblik på at studere spørgsmålet om Norden som atomvåbenfri zone.⁴³ Reelt opholdt Geicke sig formodentlig i landet for at gøre sig bekendt med forholdene i operationsområdet. Geicke styrede seks-syv agenter, der enten var danskere eller tyskere, som lejlighedsvis løste opgaver i Danmark. Informationerne herom er sporadiske, dog vides det, at Geicke førte agenterne „Ephraim“, „Emilia“, „Apache“, „Eduard“, „Etienne“, „Epper“, „Entry“, „Edgard“ og „Eugen“. „Ephraim“ og „Emilia“ var et vesttysk agentægtepar, der under dække af turistrejser løste opgaver med terrænrekognoscering samt observation af militære installationer, for eksempel den militære forlægning i Fredericia.⁴⁴

Lignende opgaver havde agenten „Eugen“, der var østtysker, men rejste rundt i Danmark under en falsk vestberlinsk identitet. Derudover forsøgte „Eugen“ at hverve den unge dansker Bo. Hvervningsforsøget blev sandsynligvis udført under såkaldt „fremmed flag“, idet „Eugen“ ikke gav sig til kende som østtysk spion, men derimod som medarbejder i en NGO, der arbejdede i Afrika. Denne hvervningsform var bekostelig og vanskeligt anvendelig, fordi det var nødvendigt at opretholde et mummespil over for agenten. Det gjorde det eksempelvis sværere direkte at stille opgaver, der ikke faldt ind under dækorganisationens logiske arbejdsområde – men derimod naturligvis inden for efterretningstjenestens. Umiddelbart var interessesammenfaldet mellem en NGO i Afrika og DDR's militære efterretningstjeneste ikke helt klart. Det

⁴¹ „Analyse zur agenturischen Verbindung „Fockmast“ der Verwaltung Aufklärung des MfNV“, 16. december 1982, BStU, MfS-HA II 18790.

Helmut Müller-Enbergs, *Inoffizielle Mitarbeiter des Ministerium für Staatssicherheit*, 1998, s. 65.

⁴² Wegener Friis, *Den usynlige front*, s. 239.

⁴³ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 153.

⁴⁴ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 153.

kunne være årsagen til at ledelsen af Bereich Aufklärung underkendte for søget på at hverve Bo.⁴⁵

En af Geickes kolleger, en oberst Wolfgang Bernhard, førte ligeledes et netværk mod Danmark. Også han rådede over et vesttysk agenttægtepar med dæknavnet „Ernte“, der rejste til og fra deres efterretningsopgaver. De skulle ligesom „Ephraim“ og „Emilia“ udefra overvåge militære installationer og infrastruktur i Jylland samt NATO-manøvren Bold Grouse 88.⁴⁶ Denne type af „pendlerspioner“ gik i Bereich Aufklärung under betegnelsen „Marschaufklärer“ og blev ofte benyttet af den militære tjeneste. I Danmark kom de eksempelvis til anvendelse i forbindelse med NATO's store efterårsmanøvrer. Bereich Aufklärung placerede sine folk forklædt som vesttyske lystsejlere i Esbjerg Havn. Her var deres opgave at holde øje med de britiske styrker, der ankom til Danmark. Lignende pendlerspioner udsendtes til andre havne, for eksempel Antwerpen, hvor Bereich Aufklärung forventede, at der ville ankomme NATO-forstærkninger. Disse folk fungerede som en form for lakmusprøve på, hvor alvorligt NATO-øvelsen skulle tages i Østberlin. Store øvelser i Europa fik altid nervøsiteten til at stige i øst. Det store spørgsmål var, hvorvidt det nu rent faktisk drejede sig om en øvelse, eller det var den skjulte troppeopbygning forud for et angreb på Warszawapagten. Danmark og især Esbjerg var her ganske velegnet til at teste situationens alvor. Østtyskerne vidste, at Danmark i krigstilfælde skulle modtage britiske styrker. Grundet landets strategiske position regnede man i Østberlin med, at NATO ikke ville vove at starte en krig uden at have de fornødne forstærkninger på plads ved Østersøudfaldsvejene. Følgelig kunne indikatorer som briternes antal i Esbjerg og omfanget af tungt udstyr eller kommunikationsmidler være en varslingsindikator for Østberlin.⁴⁷

Indhentere sendes til Danmark

Hvad enten det drejede sig om vesttyskere eller østtyskere under vesttysk identitet var marschaufklärerne et taknemmeligt værktøj. De var ikke til at skelne fra de øvrige titusindvis af vesttyske turister, der hvert år besøgte Danmark. Selv en håndfast håndhævelse af forbud mod at fotografere i nærheden af militære installationer ville rimeligvis ikke have afsløret denne gruppe. Nogle ville måske være blevet opdaget og have fået deres film konfiskeret, men herfra og til en sammenkædning med DDR's efterretningsvæsen var der lang vej. Fordelene ved marschaufklärerne fremstår endnu tydeligere, når denne metode holdes op over for de sovjetiske og polske militærattachés rejser i

⁴⁵ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 262.

⁴⁶ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 262.

⁴⁷ Wegener Friis, *Den usynlige front*, s. 205.

Danmark. Efterretningsofficererne fra disse lande tiltrak de danske myndigheds interesse, mens østtyskernes metode var langt mere diskret, samtidig med at den frigjorde ressourcer på ambassaden. Det legale østtyske residentur kunne dermed koncentrere kræfterne om andre opgaver. At de østtyske „diplomater“ ikke rejste landet tyndt for at overvåge militære objekter havde yderligere den fordel for Bereich Aufklärung, at det blev vanskeligere for PET med sikkerhed at identificere efterretningsofficererne blandt ambassadepersonalet. Den usikkerhed kom blandt andet til udtryk i en PET-rapport fra 1987.

Fra de andre østambassader havde efterretningstjenesten været vant til, at den kunne måle efterretningsaktiviteten på rejsefrekvensen. Østtyskernes opførsel skabte derfor nogen usikkerhed, for „på det østtyske sagsområde har der desuden kunnet iagttages en markant stigning i antallet af provinsrejser, der bortset fra høflighedsbesøg tilsyneladende har været „rene“ forretningsrejser. Om de øgede rejseaktiviteter har efterretningsmæssig baggrund er uafklaret. Der er indtil nu ikke modtaget oplysninger, der indicerer e-mæssige aktiviteter.“⁴⁸ Selv om PET ikke havde nogen meldinger om, at den militære østtyske efterretningstjeneste var aktiv i Danmark, antog man, at også den østtyske repræsentation foretog indsamling af militære oplysninger.⁴⁹

Terrænrekognoscering

Hvilke resultater marschaufklærernes arbejde kunne bringe, viser en ganske særlig kilde. I 1995 modtog Forsvarets Efterretningstjeneste et omfattende men ufuldstændigt materiale bestående af mapper og hæfter indeholdende oplysninger om den jyske vestkyst, Fyn, Langeland og Lolland.⁵⁰ Materialet indeholdt også oplysninger om militære anlæg. Oplysninger om anlæggene var suppleret af luftfotos, kort, tegninger og billeder, og enkelte af disse bar præg af at være taget inden for det militære område.⁵¹ Hovedparten af materialet stammer fra rekognosceringer foretaget i perioden 1987-1989. Hertil knytter sig et begrænset materiale, der går tilbage til 1960'erne. De sidste opdateringer blev udført i sidste halvdel af november 1989, hvilket betyder, at arbejdet blev fortsat også efter Berlinmurens fald. Umiddelbart kunne dette virke paradoksalt, men i den sammenhæng bør det erindres, at Bereich Aufklärung var ganske ukendt i den østtyske offentlighed og ikke ligesom ministeriet for statsikkerhed blev anset for at være en del af regimets undertryk-

⁴⁸ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 135.

⁴⁹ For eksempel PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 141.

⁵⁰ FE's arkiv, Østtysk kystrekognosceringsmateriale m.m. overdraget til arkivet 1995. Materialet er beskrevet i Kjeld Hillingsø, *Trusselsbilledet – en koldkriger taler ud*, 2004, s. 184-189.

⁵¹ Enkelte oplysninger om diverse militære anlæg er fjernet fra materialet. FE bemærkede, at det ikke stod klart, hvem der havde fjernet de pågældende oplysninger.

kelsesapparat. DDR var også efter murens fald medlem af Warszawapagten, og den militære efterretningstjeneste fortsatte sin aktivitet, om end i stadig mere begrænset omfang, indtil DDR's opløsning.

Det forhåndenværende materiale bærer præg af en systematisk indhentning. Den del, der beskriver den jyske vestkyst, er inddelt i 11 kystafsnit fra Blaavands Huk i syd til Lønstrup i nord. I hvert afsnit gives en kort karakteristik på baggrund af analyser. Alle behandlede objekter såsom strande, kystlinjer, veje, bygninger og militære anlæg er fotograferet, ligesom det fotograferede område er ført ind på vedlagte landkort.⁵²

Også postkort samt udklip fra brochurer og blade med anvendelige motiver indgår i det østtyske materiale over de regionale kyststrækninger, såvel som billeder og beskrivelser af strande, klitter, skovarealer, bevoksning, sten og meget andet, som kunne have indflydelse på egne eller andres bevægelse i terrænet.⁵³ Enkelte steder er vedlagt jordbundsbeskrivelser.

Med henblik på at forbedre en eventuel skibsnavigation i de pågældende farvande blev sådanne markante og genkendelige punkter, som kunne ses fra søsiden, fyrtårne, sendemaster, havne og bygninger, fremhævet i det østtyske materiale. For stort set alle 11 kystafsnits vedkommende gælder det, at de østtyske analyser indeholder vurderinger af til- og frakørselsmuligheder fra strandområderne. Et område ved Ringkøbing fjord havde eksempelvis 10-20 meter høje klitter, som ifølge de østtyske analytikere umuliggjorde en bortkørsel fra stranden. Flere mapper indeholder en nøje fotografisk kortlægning af kystområdet omkring blandt andet Esbjerg med billeder af marker, åer, sluser, vindmøller, veje, antenner kirketårne m.m.⁵⁴ Også havnen, hvor Danmark i givet fald ville modtage forstærkninger, er beskrevet.

Baggrunden for det østtyske materiale var behovet for i enkeltheder at kende den vesteuropæiske krigsskueplads. Østtyskerne, der siden slutningen af 1950'erne havde haft voksende opgaver over for NATO-styrkerne i Tyskland og Danmark, havde behov for et grundigt kendskab til det område, hvor de skulle eller kunne blive indsat. Sammen med de sovjetiske styrker i Øst-

⁵² Hvert af de mange tusind billeder er forsynet med et nummer i hvert hæfte. På landkortene er tydeligt angivet, hvor det enkelte foto er taget, og i hvilken retning det er taget.

⁵³ Forsvarets Efterretningstjeneste har naturligvis gennemgået materialet med henblik på, hvad det fortalte om sikkerheden omkring forsvarens anlæg. I den sammenhæng slog den generelt fast, at "Materialets omfang viser, med hvilken lethed det kan skaffes til veje. Samtidig viser det, hvad det betyder, når en ikke tilfældig turist "tager et uskadeligt billede af et vejkruds i Vestjylland". Systematisk anvendelse af sådanne "uskadelige" billeder som i det foreliggende materiale demotiverer værdien af den nedvurdering, som sikkerhedsbestemmelserne ofte er udsat for."

Særligt billederne af de militære anlæg påkaldte sig FE's opmærksomhed, da nogle af disse var taget inde på militært område, hvilket betød, at den østtyske indhenter enten havde tiltunget sig adgang til militært område eller havde haft danske hjælpere inden for hegnet.

FE's arkiv, Østtysk kystrekognosceringsmateriale m.m. overdraget til arkivet 1995.

⁵⁴ "Nordsøkyten v. Esbjerg", januar 1989, FE's arkiv, Østtysk kystrekognosceringsmateriale m.m. overdraget til arkivet 1995, pakke IV. FE bemærkede, at denne del af arbejdet var færdiggjort i januar 1989 på baggrund af rekognosceringer foretaget i 1988.

tyskland og den polske hær var DDR's Nationale Folkehær (NVA) udset til at udkæmpe de første slag i området Vesttyskland/Danmark, der blev anset for at være afgørende for udfaldet af en erobring af Vesteuropa.⁵⁵ NVA havde følgelig behov for et systematisk overblik over modstanderen. Den militære efterretningstjeneste havde opbygget et omfattende detailkendskab til de relevante områder. Alene i Vesttyskland dækkede dens beskrivelser minimum 200.000 militære installationer samt anden infrastruktur eller lokaliteter af militær betydning.⁵⁶ Denne samling, som materialet i dansk besiddelse sandsynligvis har indgået i, skulle løbende holdes opdateret. Terrænrekognosceringen fra Danmark var formodentlig den senest opdaterede version. Foruden disse beskrivelser førte Bereich Aufklärung nøje regnskab med kaserne, havneanlæg, flyvepladser, rørledninger, kommunikationsveje, ledende militærpersoner etc. på den centraleuropæiske krigsskueplads, inklusive området omkring Østersøens udfaldsveje, det vil sige Danmark. En del af disse fortegnelser findes i dag i det tyske forbundsmilitærarkiv i Freiburg.⁵⁷

Karakteristisk for materialet er dets faktuelle karakter. Det indeholder hverken redegørelser for dets anvendelse eller analyser og vurderinger, der umiddelbart lader slutte til de bagvedliggende overvejelser hos den militære efterretningstjeneste. Derfor efterlader materialet en række spørgsmål åbne. Først og fremmest er det påfaldende, at indhentningen fortsatte frem til 1989. Tilsyneladende blev arbejdet ikke forstyrret af, at Gorbatjov i 1987 omlagde Warszawapagtens militærdoktrin til at være defensiv.

Danmark mistede ikke betydning for Warszawapagten, da doktrinen blev lagt om. Status som frontlinjestat af stor militær betydning ændrede sig ikke, uanset om de østlige styrker forventede at erobre landet eller ej. Dette kan muligvis forklare interessen for vestkysten, hvor østtyskerne forventede, at de britiske forstærkninger ville lande. Hvis Esbjerg var ødelagt, måtte disse styrker finde alternative landsætningsmuligheder. Øerne havde siden starten af 1960'erne været i DDR's militære efterretningstjenestes kikkert, idet DDR var forudset til at spille en – om end mindre – rolle i forbindelse med en invasion.⁵⁸ Selv om et sådant forehavende op gennem 1980'erne i takt med, at Warszawapagtens forenede Østersøflåde mistede den overlegenhed, den havde haft i det forgående årti, fremstod som mere og mere risikabelt, tyder indsam-

⁵⁵ Se kapitel 53 og 80.

⁵⁶ Bodo Wegmann: "Die Aufklärung der Nationalen Volksarmee" i Georg Herbstritt & Helmut Müller-Enbergs (red.), *Das Gesicht dem Westen zu... DDR-Spionage gegen die Bundesrepublik Deutschland*, 2003, s. 222.

⁵⁷ For eksempel: "Führungspersonal der NATO, BRD und Frankreich.", maj 1988, BMA, VA-01/42511. „Taschenbuch NATO Ostsee/ Zentraleuropa“, 1987, BMA, VA-01/42675. "Fla-Raketenstellungen in den strategischen Räumen Zentraleuropa und Ostseausgänge", 1976, BMA, DVW1/32661. "Handbuch der militärischen Versorgungsanlagen in Westdeutschland. A-D.", 1967, BMA, DVW1/25788. "Handbuch des Französischen Flugplatznetzes. Bo-E.", 1967, BMA, DVW1/25796.

⁵⁸ Se kapitel 53.

lingen af efterretningsmaterialet på, at disse planer i hvert fald for de militære planlæggere ikke var lagt endegyldigt i mølposen.

Bereich Aufklärungs agenter i Danmark

Blandt Bereich Aufklärungs i dag kendte agenter var „Apache“ og „Eduard“ formodentlig danskere, hvorimod „Etinne“, „Edgar“ og „Entry“ er vanskeligere at fastslå nationaliteten af.⁵⁹ Derudover virkede den indslusede DDR-borger, der er beskrevet i foregående kapitel, fortsat som såkaldt objektbeobachter. Omfanget og karakteren af netværker bekræfter hidtidige formodninger om, at Bereich Aufklärung var til stede i Danmark med agenter, der overvågede det danske forsvar, men at tjenesten ikke rådede over agenter inden for forsvaret.⁶⁰

For at råde bod på den manglende hvervningssucces søgte Bereich Aufklärung at indsluse DDR-borgere i Danmark. Således fingerede tjenesten en afhopning fra det nordiske institut i Greifswald. Det drejede sig om agenten „Veran“ i 1981.⁶¹ Ganske vist blev sagsakterne destrueret umiddelbart før den tyske genforening, men tilfældet ville at ministeriet for statsikkerhed overvågede den noget mindre militære efterretningstjeneste. Derved opstod et spejlbillede af sagsforløbet set med statsikkerhedens øjne. „Veran“ benyttede et forskningsophold i København til at forblive i Danmark. Ambassaden og de kommunistiske miljøer, han havde færdedes i under opholdet, slog hånden af ham. Således var første skridt af „Verans“ såkaldte legalisering, altså indslusning i det danske samfund, lykkedes. Ganske vist havde Politiets Efterretningstjeneste sine tvivl om, hvorvidt „Verans“ afsværgelse af DDR-staten var reel. Denne mistanke stammede fra en anden – virkelig – afhopper fra det nordiske institut Hans-Jürgen Wolf i Norge. Hans beskrivelse af instituttets forbindelse til efterretningstjenesterne havde fornyet de nordiske landes mistænksomhed over for instituttet i Greifswald.⁶²

Med indslusningen af „Veran“ i Danmark satsede den østtyske militære efterretningstjeneste på at få placeret en mand i det københavnske universitetsmiljø. Denne placering ville være et godt udgangspunkt for hvervning af unge akademikere, der siden hen i deres karriereløb kunne blive værdifulde kilder, såkaldte perspektivagenter. Dette forsøg på at få foden indenfor i den danske universitetsverden kan betragtes som en parallel til DDR's ministerium for statsikkerheds udlandsefterretningstjeneste HVA's samtidige

⁵⁹ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 262.

⁶⁰ Wegener Friis, *Den usynlige front*, s. 296.

⁶¹ En yderligere afhopning i 1980'erne havde muligvis også en efterretningsmæssig baggrund. PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 152.

⁶² Wegener Friis, *Den usynlige front*, s. 232ff. BStU, MfS HA I 1630.

hvervninger i universitetskredse.⁶³ Indslusningen af “Veran“ mislykkedes imidlertid, fordi han ikke var i stand til at finde et arbejde i Danmark. Alternative forsøg på at finde arbejde på universitetet i Lund eller på Goethe-Institutet løb ud i sandet, og “Veran“ endte med at slå sig ned i Vesttyskland, hvorfra han efter en såkaldt „zwischenlegalisierung“ – altså en mellemliggende normaliseringsfase – skulle forsøge at komme tilbage til Danmark. Da dette heller ikke kom i stand, slog Bereich Aufklärung sig tilsyneladende til tåls med, at “Veran“ varetog en række mindre opgaver i Nordtyskland.⁶⁴ Kort efter Veran-sagen gennemførte MfS sandsynligvis på lignende vis en indslusning af en DDR-borger i Jylland.⁶⁵

Foruden arbejdet med agenter samt det SIGINT og rekognosceringsarbejde, der er beskrevet i kapitel 54, benyttede DDR’s militære efterretningstjeneste sig af landets ambassade i København. Efter afslutningen af den kolde krig har det været muligt at fastslå identiteten på tre efterretningsofficerer, nemlig „Helmut“, „Heller“ og „Hering“, der alle var indsat i slutningen af 1980’erne.⁶⁶ Deres arbejde adskilte sig som nævnt fra de østeuropæiske kollegers, idet østtyskerne kun i ringe omfang foretog terrænrekognoscering. I stedet koncentrerede de sig om indhentning fra åbne kilder samt om at etablere kontakter i det politiske system, embedsapparatet og pressen.⁶⁷ Indsamlingen af offentligt tilgængeligt materiale blev bemærket af de danske myndigheder. Således hæftede PET sig ved indkøbet af den umiddelbart harmløse bog „Ringkøbing amts Landskabsanalyse 1972“. Bogen indeholdt beskrivelser af trafikforbindelser og anden infrastruktur, og det fik PET til at bemærke, at „bogen indeholder tydeligvis oplysninger af stor militær interesse.“⁶⁸

Hvorledes ambassadens informationer fandt anvendelse, kan ses i en analyse af dansk infrastruktur, som det militære residentur udfærdigede i 1988. Analysen findes i det materiale, som FE kom i besiddelse af i 1995.⁶⁹ Ambassadens militære efterretningssektion havde studeret broer, motorveje, færgeforbindelser og tunneler. Motorvejenes længde, antal af spor, påbegyndelsen af deres udførelse adskillige år ud i fremtiden samt det forventede tidspunkt for arbejdets færdiggørelse var at finde i det østtyske materiale. Desuden søgte residenturet at forudsige udviklingen af det danske trafiknet i 1990’erne. Analysen indeholdt kort over udfærdigelsen af forventede udbygninger af motorvejsnettet frem til omkring år 2000. Baggrunden for de østtyske vurderinger var blandt andet et fyldigt materiale fra Vejdirektoratet og DSB, som

⁶³ Se kapitel 76.

⁶⁴ Wegener Friis, *Den usynlige front*, s. 234.

⁶⁵ PET’s arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 253.

⁶⁶ Wegener Friis, *Den usynlige front*, s. 172.

PET’s arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 214.

⁶⁷ Wegener Friis, *Den usynlige front*, s. 180. DIIS-interview med Torben Krogh, 23. november 2004.

⁶⁸ PET’s arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 141.

⁶⁹ FE’s arkiv, Østtysk kystrekognosceringsmateriale m.m. overdraget til arkivet 1995.

beskrev veje, broer og togforbindelser. Det var materiale, som ambassaden havde fået direkte af sine danske statslige samarbejdspartnere.⁷⁰

Analysen fastslog, at „planlægningen af motorvejsnettet lader afsløre, at der i høj grad ligger militære overvejelser til grund for udbygningen“.⁷¹ Udbygning af de jyske motorveje skulle ses i forlængelse af NATO-planlægningen for at forbedre muligheden for forstærkninger hurtige overførsel til Slesvig-Holsten. Den østtyske vurdering lød, at Danmark rådede over en veludviklet infrastruktur med et stort antal broer og færgeforsbindelser, som samtidig var de mest sårbare punkter i infrastrukturen.⁷²

„Kriegspläne der NATO“. Østtysk efterretningsmateriale fra 1980'erne.

Danmark og krigsskuepladsen

Den hurtige overførsel af danske styrker til Vesttyskland var et forhold, der måtte bekymre den militære efterretningstjeneste i Østberlin. Heraf opstod også interessen for at finde de transportmæssige flaskehalse i den militære infrastruktur. Det danske forsvar fremstod nemlig i et nyt lys som følge af Warszawapagtens svigtende dominans på den europæiske krigsskueplads. Omlægningen af østblokkens militærdoktrin betød, at DDR ændrede sig fra at være opmarchzone for en offensiv mod Vesteuropa til at være skueplads for et væbnet konflikts første kampe. Hvorledes den nye situation tog sig ud i DDR's efterretningstjenestes øjne fremgår eksempelvis af nedenstående kort fra bogen „Kriegspläne der NATO in Zentraleuropa“, der var en af i alt tre udgivelser, som tjenesten udgav i 1980'erne.

Selvom der blæste mildere politiske vinde mellem øst og vest, arbejdede de østlige efterretningstjenester ligesom deres vestlige kolleger ud fra et worst case-scenarie. Efterretningsvæsenet var imidlertid ikke upåvirket af den afspændingsproces, der efter Mikhail Gorbatjovs magtovertagelse i Sovjetunionen var med til at tømme den kolde krig op. Afspændingen kom blandt andet til udtryk i Stockholm-aftalen i 1986. Aftalen betød en bindende udbygning af reglerne for varsling af store militære øvelser samt en observatørordning

⁷⁰ For disse vurderingers vedkommende var det blandt andet DSB's udgivelse "DSB 2000 – Moderne transport på skinner" fra 1988 og "Die DSB Reedereidivision" som dannede baggrund for vurderingerne om færge- og togforbindelser. Også materiale om den fremtidige storebæltsforbindelse indgik i de østtyske analyser.

⁷¹ "Die gesamte Planung des Autobahnnetzes lässt erkennen, dass seinem Ausbau in hohen Masse auch die militärische Komponente zu Grunde liegt.", FE's arkiv, Østtysk kystrekognosceringsmateriale m.m. overdraget til arkivet 1995.

⁷² FE's arkiv, Østtysk kystrekognosceringsmateriale m.m. overdraget til arkivet 1995.

mellem de europæiske lande i forbindelse med større øvelser. En varslingstid på op til 2 år for store manøvrer, gjorde den militære forudsigelighed større og bidrog til at befæste normalbilledet for militære aktiviteter. Ordningen gjorde det vanskeligere for parterne at gennemføre et overraskelsesangreb mod modstanderen under dække af øvelsesaktivitet.

Udvekslingen af militære repræsentanter under øvelser var ligeledes med til at normalisere situationen på det militære område. Modstanderens observatører kunne ved selvsyn forvisse sig om, at øvelserne vitterligt var en del af den faste militære træning og tjente den respektive sides legitime forsvarsinteresser. Ydermere skabte udsendelsen et forum, hvor militærfolk kunne mødes til en faglig dialog på tværs af den kolde krigs fronter på samme vis, som politikere og andre grupper gennem mange år havde kunnet.

DDR sendte i 1988 observatører, deriblandt oberst Johannes Teschner fra Bereich Aufklärung, til Danmark for at overvære øvelsen „Bold Grouse“. Han skrev efterfølgende en ganske uddramatisk rapport om sit besøg i Danmark, hvor han til forskel fra Bereich Aufklärungs normale sprogbrug forsikrede, at øvelsen tjente forsvarsformål. Normalt var tjenesten ikke tilbageholdende med at betegne vestlige militære aktiviteter som aggressive og offensive. Også mødet med officerer fra Forsvarets Efterretningstjeneste forløb usensationelt. Observationen var foregået i en positiv stemning, der var i afspændingens ånd.⁷³

Inspektionsordningen legaliserede den gensidige „spionage“, idet begge parter var på det rene med, at observatørerne i vidt omfang var udsendt af efterretningstjenesterne. De østtyske arkiver viser dog, at den tidligere, mere besværlige illegale indhentning af militære informationer ikke havde forhindret Warszawapagtens militære efterretningstjenester i at skaffe sig omfattende og detaljeret viden om NATO-styrkernes øvelser i Vesteuropa. Umiddelbart inden den kolde krigs afslutning kom endnu en legalisering på plads i forhold til en normalisering og ordning af indhentning af militære oplysninger, idet overflyvninger af modstanderens territorium, der var et kendt fænomen under den kolde krig, dels ved hjælp af spionfly, dels med satellitter, blev „legaliseret“ gennem aftalen om „open skies“.⁷⁴

Polske aktiviteter i Danmark

Polske kilder bekræfter, at Polen gennem hele perioden arbejdede ihærdigt på at indhente oplysninger om Danmark og NATO. I en statusplan for den polske flådes efterretningsvirksomhed i 1979 og retningslinjerne for 1980 hed det, at efterretningsaktiviteterne skulle styrkes. Dette indebar blandt andet en

⁷³ Wegener Friis, *Den usynlige front*, s. 242ff.

⁷⁴ Wegener Friis, *Den usynlige front*, s. 244.

Den øverstkommanderende for den sovjetiske flåde, flådeadmiral S.G. Gorsjkov, besøgte Danmark 18.-22. juni 1974. Her stiger han i land ved Holmen i København. I båden: Chefen for SOK, kontreadmiral H.M. Pedersen. Hilsende på Gorsjkov ses chefen for søværnet, viceadmiral Sven Thostrup. (Søværnets Fototjeneste/Marinens Bibliotek).

forbedring af indsamlingen, bearbejdningen, videregivelsen og præsentationen af efterretninger.⁷⁵ I 1980 blev den polske maritime indhentning af efterretninger ifølge den polske flådes stabschef blandt andet udført ved hjælp af sejladsere med lystbåde og officerers praktikophold på polske handelsskibe.⁷⁶ Dette stemmer overens med de danske tjenesters opfattelse af den polske maritime indhentning af efterretninger.

Rekognosceringsordrer for sejladsere i danske og vesttyske farvande viser, at lystbådernes besætninger i konkrete tilfælde fik til opgave at lokalisere militære anlæg langs den danske kyst. NATO-aktiviteter i farvandene skulle fastslås, og havne og industriobjekter langs sejlruen skulle iagttages og beskrives. Desuden skulle besætningen undersøge dybdeforhold og muligheder for

⁷⁵ "Podsumowanie działalności kadry rozpoznawczej Marynarki Wojennej za rok 1979 i wytyczne szefa oddziału rozpoznawczego sztabu MW na rok 1980" [Opsummering af flådens efterretningsvirksomhed i 1979 og retningslinjer fra chefen for flådestabens efterretningsafdeling for 1980], årsberetning af 5. december 1979, ingen forfatter. AMW, Plany zasadniczych przedsięwzięć i sprawozdania z ich realizacji – roczne i wieloletnie.

⁷⁶ "Ocena aktualnego stanu sił i środków rozpoznania Marynarki Wojennej oraz przedsięwzięcia zmierzające do jego usprawniania w latach 1981-1985" [Vurdering af den aktuelle tilstand i flådens efterretningsstyrker og -midler samt tiltag rettet mod at forbedre den i perioden 1981-1985], manuskript til tale holdt d. 6. november 1980 af chefen for den polske flådestab. AMW, Plany zasadniczych przedsięwzięć i sprawozdania z ich realizacji.

gennemsejling med lette overfladestyrker i udvalgte farvande samt „beskrive kystformen og mulighederne for landsætning af tropper på Bornholms sydkyst, i området ved Køge Bugt og Fakse Bugt, på Falsters østkyst samt på Lollands sydvestlige kyst.“⁷⁷

Polakkerne havde problemer med udførelsen af nogle af de pålagte opgaver på grund af akut behov for teknisk udstyr. Det tekniske udstyr til aflytning af den vestlige kommunikation var ikke tidssvarende, hvorfor mængden af indhentede informationer var faldet.⁷⁸ Hertil kom, at man grundet personalemangel ikke var i stand til at bearbejde og analysere de indhentede informationer i tilstrækkelig grad.⁷⁹ Et lignende problem har formentlig også gjort sig gældende for de øvrige østlige tjenester.

I begyndelsen af 1980'erne synes PET at have fået fornyet indsigt i „den polske efterretningstjenestes indsamling og vurdering af informationer om Danmark.“⁸⁰ PET fik endnu engang oplysninger om, at Polen siden slutningen af 1950'erne havde haft Danmark som sit særlige interesseområde. Siden da havde „den polske militære efterretningstjeneste i stadig tiltagende grad indhentet efterretningsmæssige informationer i Danmark.“ Disse informationer vedrørte Danmarks militære geografi, de danske styrker og det danske krigspotential samt den sociale og politiske situation i Danmark. Det tilfaldt desuden Z-II at undersøge „tilgangsmuligheder til Danmark på land og over hav“. Tjenesten havde desuden fremstillet „omfangsrige og nøjagtige analyser af de danske hær-, luft- og flådestyrkers organisation og kampstyrke.“

Selv om Polen angiveligt havde Danmark som sit særlige operationsområde, havde højtstående sovjetiske og østtyske officerer i forskellige situationer givet indtryk af, at de „var mindst lige så godt orienteret om Danmarks pro-

⁷⁷ "Zadania rozpoznania dla kapitana jachtu i wytypowanych oficerów MW udających się w rejs jachtem S/Y 'Mat' w dniach 14.6.-8.7.1980 r. do portów: Rønne, Kopenhaga, Gedser, Rødby, Nakskov, Kiel, Neustadt, Travemünde, Lübeck (wariant I)" [Rekognosceringsopgaver for kaptajnen og de udvalgte flådeofficerer, der deltager i sejladsen med lystbåden 'Mat' i perioden 14.06 – 08.07.1980 til havnene: Rønne, København, Gedser, Rødby, Nakskov, Kiel, Neustadt, Travemünde, Lübeck, variant 1], ordre af 27. maj 1980, udarbejdet af Marian Brzeziński/flådestabens efterretningsafdeling. AMW, Plany zasadniczych przedsięwzięć i sprawozdania z ich realizacji, 3892/90/3. "Zadania rozpoznania dla kapitana jachtu i wytypowanych oficerów MW udających się w rejs jachtem S/Y 'Bosman' w dniach 10.8.-5.9.1980 r. do portów: Rønne, Kopenhaga, Stubbekøbing, Korsør, Schleswig, Kiel, Travemünde, Lübeck [Rekognosceringsopgaver for kaptajnen og de udvalgte flådeofficerer, der deltager i sejladsen med lystbåden 'Bosman' i perioden 10.08 – 05.09.1980 til havnene: Rønne, København, Stubbekøbing, Korsør, Schleswig, Kiel, Travemünde, Lübeck]", ordre af 27. maj 1980, udarbejdet af Marian Brzeziński/flådestabens efterretningsafdeling. AMW, Plany zasadniczych przedsięwzięć i sprawozdania z ich realizacji.

⁷⁸ "Ocena aktualnego stanu sił i środków..." (se note 76), manuskript til tale holdt d. 6. november 1980 af chefen for den polske flådestab. AMW, Plany zasadniczych przedsięwzięć i sprawozdania z ich realizacji. NATO havde ændret sin kommunikation, hvorfor de polske aflytninger blev næsten umuliggjort med det eksisterende udstyr.

⁷⁹ "Ocena aktualnego stanu sił i środków..." (se note 76), manuskript til tale holdt d. 6. november 1980 af chefen for den polske flådestab. AMW, Plany zasadniczych przedsięwzięć i sprawozdania z ich realizacji.

⁸⁰ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 295.

blematik som de polske officerer“. PET så ovenstående som en forklaring på den konstaterede rejseaktivitet udført af militærattachéerne i Danmark, ligesom man antog, at den polske og andre østlige efterretningstjenester fortsat var beskæftiget med at vedligeholde og supplere de omfangsrige oplysninger om de polske styrkers angrebsmål i Danmark.⁸¹ De indgåede oplysninger bekræftede blot den eksisterende vurdering af den mulige indsættelse af polske styrker mod Danmark.

At man fra polsk side var tilfreds med mulighederne for at udføre de pålagte opgaver i Danmark, bekræftes i en evalueringsrapport fra 1989 udfærdiget af den polske militærattaché i København. Attachéen konkluderede, at man havde „gode vilkår for at udføre informationsarbejde inden for rammerne af de officielle aktiviteter.“ Dette var blandt andet muligt på grund af den fri adgang til militære biblioteker, officielle udgivelser samt den organiserede kontakt mellem myndighederne og militærattachéerne.⁸² Rapporten omhandler dog kun attachéens legale arbejde, og der er således ikke taget stilling til de illegale elementer. PET bemærkede, at de polske efterretningsofficerer lagde vægt på anvendelsen af åbne kilder. I 1984 havde den polske militære efterretningstjeneste Z-II hovedsageligt fokuseret på „indhentning og bearbejdning af „åbne“ informationer“ i sit arbejde i Danmark. PET havde dog også konstateret konspirative forbindelser på det militære område.⁸³ Den ledende polske efterretningsofficer var overordentlig sikkerhedsbevidst, hvorfor PET var uden føling med, „hvilken personkreds militærrepræsentanterne har bearbejdet med henblik på udvikling af agenter.“⁸⁴ Fra dansk side var man opmærksom på, at de polske efterretningstjenester søgte kontakt til personer i det polske emigrantmiljø.

Hemmelige operationer og subversive aktiviteter i krise- og krigstid

Det forventedes fra dansk side, at fremmede efterretningstjenester ville iværksætte operationer i Danmark i perioder med international spænding og i tilfælde af krig. De danske efterretningstjenester kunne løbende supplere det allerede kendte med ny viden om sådanne østlige operationer.

Den sovjetiske militære tjeneste GRU synes at have arbejdet på at etablere et krigsberedskab i Danmark. GRU-residenturet havde blandt andet hvervet

⁸¹ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 195.

⁸² „Sprawozdanie z pracy oficjalnej attaché wojskowego przy Ambasadzie PRL w Kopenhadze za okres pobytu na placówce od 20.01.1986 do 25.08.1989 r.“ [Rapport om militærattachéens officielle arbejde ved Den Polske Folkerepubliks Ambassade i København i udstationeringsperioden 20.01.1986 – 25.08.1989], udateret, udarbejdet af oberstløjtnant Mazurkiewicz. IPN, korespondencja z Attachatami Wojskowymi w Kopenhadze, Oslo, Berlinie Zach., 396/184.

⁸³ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 144.

⁸⁴ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 144.

en herboende udlænding, som ifølge PET's teori skulle fungere som GRU-agent i tilfælde af en krisesituation. Her skulle han „fungere som meddeler, hvis den russiske repræsentation af en eller anden grund blev kaldt hjem“. Den pågældende havde været i Moskva for at blive uddannet til i en krisesituation at kunne modtage og sende kodemeddelelser via avanceret radioudstyr samt anvende døde brevkasser.⁸⁵ GRU's føring af den hvervede agent fulgte de af PET kendte mønstre for de sovjetiske tjenesters konspirative arbejde.⁸⁶

Ud over dette enkeltstående tilfælde vedrørende GRU havde de danske efterretningstjenester kendskab til polske aktiviteter, som ikke umiddelbart kunne skjules bag militærattachéernes officielle aktiviteter. PET opererede med begrebet „stille polakker“, som dækkede over de herboende polakker, som i tilfælde af krig kunne forventes at bistå Warszawapagtens styrker i Danmark.⁸⁷ Igennem en årrække havde de danske efterretningstjenester haft oplysninger om, at østlige specialstyrker kunne ventes indsat i Danmark i tilfælde af krig, og i 1970'erne og 1980'erne begyndte de polske tjenester som nævnt i stigende grad at fokusere på herboende polakker. I midten af 1970'erne erfarede de danske tjenester, at polakker bosat i Danmark indgik i de polske efterretningstjenesters militære planlægning for eventuel krigsførelse på dansk område. Man regnede desuden med, at de polske hjemstavnsforeninger i Danmark blev anvendt som platforme til at finde egnede agenter til udførelse af efterretningsoperationer.⁸⁸ Ifølge de indgåede oplysninger havde repræsentanter for den polske militære efterretningstjeneste i Danmark til opgave at rekognoscere for skjulesteder og angrebsmål samt hverve lokale medhjælpere til støtte for disse operationer.⁸⁹ Ved siden af de personer, som allerede i fredstid arbejdede for de østlige efterretningstjenester, kunne det forventes, at en gruppe „stille polakker“ ville blive aktiveret og anvendt af eksempelvis de polske efterretningstjenester i forbindelse med en militær operation på dansk jord.

Den militære polske efterretningstjeneste Z-II søgte ifølge FE's og PET's oplysninger efter personer, som kunne hverves med det formål at hjælpe de polske efterretningstjenester og specialstyrker. Sådanne personer skulle fungere som hvilende agenter i Danmark. PET gav dem følgende karakteristik: „Disse skal især være herboende landsmænd og skal træde i aktion i spændings-situationer og krigstilstand og indtil da føre en rolig og tilbagetrukket tilværelse som „hvilende agenter“ (stille polakker).“⁹⁰ Arbejdet med at afdække de

⁸⁵ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 141.

⁸⁶ Se for eksempel PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 130.

⁸⁷ PET-materiale, som kunne have kastet yderligere lys over herboende polakkers mulige aktiviteter i tilfælde af krig, er makuleret.

⁸⁸ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 19.

⁸⁹ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 37.

⁹⁰ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 37.

polske tjenesters hvervning og føring af „stille polakker“ krævede tid og tålmodighed. Af årsrapporterne kan man se, at PET's indsats mod de polske aktiviteter efter tjenestens egen opfattelse gav resultater, uden at det uddybes, hvordan resultaterne kom til udtryk.⁹¹

De danske efterretningstjenester synes at have arbejdet målrettet for at finde frem til de polakker som var hvilende agenter og som kunne forventes aktiveret. De danske tjenester havde oplysninger om, at herboende polakker som oftest fik lov at leve i fred de første 10 år i landet, inden de polske efterretningstjenester tog kontakt til dem og forsøgte at hverve dem til forberedelse og udførelse af diverse opgaver.⁹² Dele af den rejseaktivitet, der blev foretaget af polske efterretningsofficerer i Danmark, havde i en årrække været fokuseret på de samme områder i Danmark, og dette skulle formentlig ses i relation til de polske forsøg på at finde og udpege egnede hvilende agenter forskellige steder i Danmark, vurderede PET.⁹³ Ved udgangen af 1980 konkluderede PET, at de polske tjenester havde øget deres opsøgende arbejde over for emigrantkredse, og man havde bemærket kontakt til „mange delvist ukendte emigranter“, uden at PET dog kendte formålet med disse kontakter. Om en af de militære polske efterretningsofficerer hed det i en PET-rapport, at den pågældende officer havde „været engageret i den operative udvikling af „sovende agenter“ placeret på dansk område.“⁹⁴

Hvordan de danske tjenesters viden om „stille polakker“ udviklede sig op gennem 1980'erne frem til Murens fald, fremgår ikke tydeligt af de danske tjenesters årsrapporter. Ifølge en PET-årsrapport for 1985 „vides det, at de polske tjenester i forbindelse med de hidtil kendte Warszawapagt-angrebsplaner, hvor polske enheder har været udpeget til at angribe Sydsverige/Danmark, har placeret „sleeping-agents“ her i landet.“⁹⁵ To år senere fremgår det, at man ikke så mindre alvorligt på problemet. Ifølge en rapport fra 1988 ville der blive fokuseret kraftigt på gruppen af polske emigranter og det polske konsulats aktiviteter med det formål at finde frem til personer, som var blevet udset til at agere „stille polakker“.⁹⁶

Det fremgår ikke af rapporterne, om PET havde identificeret nogen af de „stille polakker“. PET har givetvis været af den overbevisning, at hvis man skred ind over for de polakker, som formodedes at have en hemmelige opgave i tilfælde af krig, og pågreb dem, ville der blot blive fundet nye og

⁹¹ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 143. Det fremgår ikke tydeligt af rapporten, hvilke resultater vedrørende de „stille polakker“ man havde opnået, men man fremhæver, at der har været fremgang på området.

⁹² PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 35.

⁹³ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 37.

⁹⁴ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 142.

⁹⁵ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 145. „Sleeping agents“ er en engelsk betegnelse for hvilende agenter.

⁹⁶ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 147.

ukendte personer til at udføre den samme opgave. Det er derfor nærliggende at tro, at man fra dansk side først har haft i sinde at skride ind over for de „stille polakker“, som man måtte have kendt til, i tilfælde af krise eller konflikt.